

GIAY BÉLA

A hungarológia kialakulása és fejlődése

Elméleti megközelítések és gyakorlati eredmények

1. A hungarológia vagy gyakran a szinonimájaként használt magyarságtudomány kevésbé tisztázott fogalom annak ellenére, hogy a szó megjelenése századunk 30-as éveinek közepére tehető. A hungarológia elnevezés használatát Gragger Róbert (1887-1926), a berlini egyetem magyar tanára javasolta, több, a magyarsággal foglalkozó tudomány megnevezésére. Nincsenek ugyan konkrét adataink arról, hogy Gragger írásban is kifejtette volna a hungarológiával kapcsolatos nézeteit, de az előadásaira visszaemlékező kortársak utalásaiból és Gragger berlini működése alapján mégis körvonalazható, hogy mit értett, mit érthetett hungarológián. Bartucz Lajos antropológus, aki a 30-as években gyakran foglalkozott a hungarológia elméleti kérdéseivel, azt írja erről, hogy a nemzeti tudományok szövetségéből, közös munkásságából születik meg az integratív jellegű, „a nemzeti ismereteket rendszerbe foglaló külön tudomány”, amit Gragger hungarológiának nevezett el.¹

Nem lehet véletlennek tekinteni azonban azt, hogy éppen a fenti időszakban és éppen Berlinből indult útjára ez az elnevezés, bár az, amit jelöl, már a 18. század elején megjelent a magyar tudományban. A 20. század tízes éveinek végén kezdődik meg ugyanis annak az intézményhálózatnak a kiépülése, amely a magyar nyelv, irodalom és kultúra külföldi egyetemi oktatására, illetve kutatására, valamint terjesztésére volt hivatott. Ezekben a törekvésekben, nevezetesen külföldi magyar kulturális intézetek és egyetemi magyar tanszékek, illetve lektorátusok alapításában egyrészt a magyar külpolitika szövetségi kapcsolatrendszerre, másrészt a nyomasztó kulturális elszigeteltségből való kitörés vágya játszott nagy szerepet. Mai távlatból nézve ezeket az elképzeléseket akár az „Európa-hoz való csatlakozás” szándékának, de sokkal inkább a történelmi reálfolyamatok felismerésének, majd később a háború utáni pozíciókeresés kísérleteinek tarthatjuk. Az európai országok egy részében, mindenekelőtt a központi hatalmaknál még a háború időszakában, a magyar intézetalapító szándékokat politikai, diplomáciai és más eszközökkel is támogatták. A magyar kulturális külpolitika számára a sok évszázados közös történelmi múlt és a szövetségi kapcsolatok miatt is kitüntetett helynek számított Berlin, ami akkor már a világ tudományos és művészeti életének egyik központja volt. Berlin ebben az időszakban a magyar kunúra európai megismertetése szempontjából talán a legfontosabb hídfőállásnak számított. Gragger Róbert javaslata alapján a berlini egyetemen magyar tanszék alakult, amelynek létrehozásához a porosz kormányzat is jelentős támogatást nyújtott. A tanszéket 1917-ben önálló magyar intézetté szervezték át, 1922-ben pedig finnugor és altáji részleggel egészítették ki.

Az első külföldön létesített magyar tudományos intézet a Római Magyar Történelmi Intézet volt, amelyet még 1888-ban hoztak létre. Az intézet munkássága eredetileg a történelem, klasszika és román filológiára terjedt ki. 1917-ben pedig Konstantinápolyban jött létre a Magyar Tudományos Intézet, amelynek fő célja az egyetemes történelem, a török-magyar érintkezések kutatása volt. A háborús összeomlás miatt azonban ez az intézet 1918-ban beszüntette tevékenységét.²

A magyar állam kezdeményezésére 1924-ben Berlinben alakult meg a Collegium Hungaricum és ezzel - azóta is egyedülálló módon - létrejött a hungarológiai tevékenységnek egy olyan egymással szorosan összekapcsolódó intézményrendszere, amely ma is példaértékűnek számít. Ezeket az intézeteket nemcsak az ésszerű munkamegosztás és a szelektív együttműködés, hanem személyi szálak is összekötötték, Gragger utódjának, Farkas

Gyulának ugyanis sikerült a két intézetet egyszemélyi vezetés alatt egyesítenie. Az intézményegyüttes funkciógazdagságára jellemző, hogy bár működését mindenekelőtt az oktatás határozta meg, emellett kutatással, továbbképzéssel, információs és dokumentációs tevékenységgel, ismeretterjesztéssel, kapcsolatépítéssel, kulturális szolgáltatással is foglalkozott. A főként magyar vonatkozású kutatási eredmények az *Ungarische Bibliothek* című kiadványsorozatban és a Gragger által megteremtett első hungarológiai jellegű külföldi folyóiratban, az *Ungarische Jahrbücher*-ben jelenik meg. A berlini magyarságtudományi műhely szellemi arculatához hozzájárultak a németországi és a magyar intézményekkel fenntartott sokoldalú kapcsolatok, de azok a magyar értelmiségiek, művészek, ösztöndíjasok is, akik a két világháború közötti időszakban Berlinben éltek. Keresztury Dezső, az intézet egykori magyar lektora, jegyzi meg visszaemlékezéseiben, hogy Gragger minden olyan szakembert a tanszéke köré szervezett, aki komolyan foglalkozott a magyar nyelvészettel, történelemmel, földrajzzal, néprajzzal, jogtudománnyal, szociológiával vagy akár a zenetudománnyal.³ Gragger mint egyetemi oktató a nyelvészeti előadásokon kívül a magyar irodalomtörténet tanításával is foglalkozott, amelynek ismeretanyagát a művelődéstörténet irányába igyekezett kitágítani. A diszciplináris komplexitás ellenére valószínűleg az ő hungarológia-oktatói tevékenységében nem volt többről szó, „mint a különböző szakok keretbefoglalt, de inkább párhuzamos, mint akár laza -kapcsolatban álló működéséről.”⁴ Mindez azonban nem vonja kétségbe azt, hogy az intézet tevékenysége messze túlment a hagyományos filológiai, illetve a tudományos munka keretein. Az intézet beépült a korabeli Németország szellemi életébe, és jól ellátta legfontosabb feladatát: a magyar tudományos és kulturális eredmények; a magyarországi események megismertetését.

A berlini magyarságtudományi műhellyel kétségtelenül új szakasz kezdődik Magyarország nemzetközi kulturális kapcsolatainak történetében, a külföldi magyar kulturális jelenlét szerveződésében és a hungarológiában is. Ettől az időszaktól felgyorsul az a folyamat, amelynek eredményeként egyre több európai egyetemen meghonosodik a magyar nyelv, irodalom, történelem és kultúra oktatása, s megszorodnak a magyar vonatkozású kutatások is. A nemzetközi minták alapján szükség volt az önálló diszciplináris keretek megteremtésére és az adott tudományozásnak a nemzetközi gyakorlathoz igazodó megszervezésére. Valószínűleg ilyen indítatásból és analógiás hatásra került arra sor, hogy a germanisztika, romanisztika, vagy a turkológia stb. mintájára hungarológiának nevezzék el a magyarsággal foglalkozó tudományt, illetve tudományozást. Kósa László mutat rá, hogy egy lényeges különbség mégis elválasztotta az említettektől a hungarológiát, vagy ritkábban használt nevén a hungarisztikát: a felsoroltak ekkor már nemzetközi jelleggel művelt tudományozások voltak, és eleve több országban beszélt nyelveket vagy egy-egy nyelvcsaládot, azok irodalmát, történelmét, kultúráját foglalták magukba, míg a születő hungarológia körvonalai egyelőre kizárólag nemzeti keretre utaltak.⁵ A magyarságtudomány szó méginkább jelzi ezt az alapvető különbséget, és ez jelentősen megnehezítette a fogalmi, illetve tartalmi tisztázást.

2. A másik tényező, amelyre a hungarológia elnevezés kapcsán utalnunk kell, az, hogy a magyarság létét, nemzeti és nemzetközi pozícióit tragikusan meghatározó trianoni békeszerződést követő időszakban a magyar tudományos életben a korábbi időszaknál hangsúlyozottabban került előtérbe a nemzeti sorskérdések tisztázása, illetve a „nemzeti lényeg” keresése. Ezeknek a szellemtörténeti, sorsfilozófiai indítatású törekvéseknek egyik megnyilvánulási formáját jelentették azok a próbálkozások, amelyek a nemzeti jelleg meghatározására, illetve a nemzeti tudomány létrehozására irányultak. Ezeknek a törekvéseknek az egyik jelentős képviselője, Bartucz Lajos már említett tanulmányában felteszi a kérdést, hogy van-e nemzeti tudomány, s ha igen, miben áll ez. Bartucz álláspontja a következőkben foglalható össze: elismeri a tudomány, a tudományos igazság

egyetemességét, s hogy ebből a szempontból valóban nem lehet nemzeti tudományról beszélni. A tudomány fogalmához azonban szerinte hozzátartozik az a sajátos út és mód is, amelyen az igazságokat, megállapításokat elértük és nem vitatható, hogy mindebben a nemzeti jelleg megnyilvánulására tág lehetőségek nyílnak.

A nemzeti elsősorban az, amit a nemzet, bármilyen vonatkozásban is mint sajátosat termel, vagy amit másoktól átvéve a saját képére átalakított. A nemzeti jelleg Bartucz felfogásában megnyilvánulhat például a tudomány tárgyában, céljában, módszereiben, feltevéseiben, s általában az egész tudományos gondolkodásban. A nemzeti jellegnek a tudományban azonban csak addig van létjogosultsága, ameddig az a tárgyból magából természetszerűen következik vagy a tudás nemzeti eredetiségéből fakad, és nem megy a tudományos igazság rovására. A „nemzeti” jelző ezek szerint elsősorban azokat a tudományokat illeti meg, amelyek a tudás nemzeti egyéniségéből, eredetiségéből fakadó „nemzeti nyelv és logika útján a módszerekbe, tudományos szemlélődésbe belevitt nemzeti jelleggel kívül tárgyukban és célkitűzéseikben is nemzetiek”. Ezek szerint mindenekelőtt a magyar embertan, néprajz, régészet, nyelvészet, történelem, társadalomtudomány, a magyar ember, a magyar föld, a magyar kultúra, a magyar honi természet és azok viszonyainak tanulmányozása, megismerése, az egyetemes emberi tudományba való bevitele, amit a tudomány nemzeti feladatának nevezhetünk.⁶

Bartucz a fentebb említett hungarológiai törekvéseknek az előzményeit egyrészt a 18. századi állam- és országismereti irodalomban, másrészt a romantikus nemzet-jellemtanban találta meg.⁷

3. A magyar nemzetismeret, a magyarságtudomány elkülönülésének kezdete Bél Mátyás (1684-1749) munkásságához kapcsolódik. Bél Mátyás személyisége, illetve tevékenysége témánk szempontjából többszörösen is fontos. Polihisztori gazdagságú életművében elődei tevékenységének szinte minden lényeges eleme megtalálható. Szintetizáló hajlama és képessége szinte predesztinálja az összefoglaló, általánosító jellegű művek alkotására. Bél Mátyás ugyanakkor a hungarus fogalom tipikus megtestesítője: könyveit, tudományos műveit nagyrészt latinul írta, de jól ismerte az ország akkori területén élő három legnagyobb etnikumnak, a magyarnak, a németnek és a szlováknak a nyelvét is. Jelentős munkát végzett a tudománytörténet, az irodalomtörténet, a nyelvtan- és nyelvkönyvirodalom megteremtésében, de legfontosabb tudományos céljának Magyarország múltjának és jelenének, föld- és néprajzának, politikai és gazdasági viszonyainak feltárását tartotta. Tervezetet készített a magyar nyelv- és irodalomtörténet megírására is, amelyben megemlíti, hogy a magyar nyelv ismeretlen Európában, s ezt azzal hozza összefüggésbe, hogy a magyar szerzők keveset írtak róla.

Nagy államismereti szintézisének, a *Notitia*nak indoklásában is szerepel a tudatos nemzeti szempontú motiváció: művével szerette volna kompenzálni a korábbi hazai irodalom szegényességét és meg akarta cáfolni a külföldi szerzők állításait az ország barbár állapotairól. Munkájának nagy része kéziratban maradt, öt kötetet azonban sikerült sajtó alá rendeznie.⁸ Ezek a felvidéki megyék adatait tartalmazták. Az elkészült kötetek elsősorban az új Magyarország leírásával foglalkoznak, a történeti ismeretek ebbe a keretbe illeszkednek bele. Bél módszere is figyelemre méltó: egyaránt felhasználja a történeti forrásokat és az anyaggyűjtés során szerzett tapasztalatokat. A történelmi kérdések mellett a gazdasági, a régészeti, néprajzi jelenségek sem kerültek el a figyelmét. Az anyaggyűjtésre szerzőtársakat is szerződtetett, és jól látta annak szükségét is, hogy a magyarországi viszonyok rendszeres feltárására tudóstársaságot kellene létrehozni. Bél korszakos jelentőségű alkotásai hozzájárultak a felvilágosodás előkészítéséhez Magyarországon és előzményei az erdélyi honismereti írók munkásságának is.

4. A magyarságtudomány gyökerei egy másik szálon a romantikus nemzetjellemtan művelőihez kapcsolódnak, akik a 19. század első évtizedeiben eszmei megalapozást kerestek a magyar nemzeti jellem tanulmányozásához. A romantika nemzeti törekvései fölerősítették a nemzeti jellemvonások megfogalmazásának, a nemzeti önismeret és önértelmezés megteremtésének az igényét. Bartucz ezeknek a szerzőknek a sorában megemlíti többek között Guzmics Izidor; Csaplovics János, Edvi Illés Pál és mások nevét is. Csaplovics János *Etnográfiai értelmezés Magyar Országról*⁹ és Hunfalvy Pál *Magyarország ethnographiája*¹⁰ című munkája az első tudományos igényű, magyar nyelven írott néprajzi összefoglalások. Csaplovics nagy felfedezése az összehasonlítás volt. Megállapítása szerint „Magyarország Európa kicsinyben”, ami azt jelentette, hogy a soknemzetiségű ország vallási, nyelvi változatossága miatt ideális terepe az összehasonlító jellemtannak. Csaplovics karakterológiája jellegzetes gyűjteménye a kor nemzeti előítéleteinek, de ugyanakkor kikerülte az egyoldalú hungarocentrizmust.¹¹ Érdeemes megemlíteni, hogy az ilyen jellegű tudományos vagy vulgáris gyűjtemények készítése szinte kordivatnak számított, és ezekben általában nem túl kedvező színben tüntették fel a magyarság nemzeti jellemvonásait. Ebből a korszakból Edvi Illés Pál tevékenységét azért érdemes megemlíteni, mert ő rendszert igyekezett alkotni mindazokból az ágazatokból, amelyek a korabeli felfogás szerint önálló tudományt alkotnak, s ennek érdekében felsorolta a történelemmel, társadalommal és nyelvvel foglalkozó összes vizsgálati területet.¹²

5. A hungarológiai tevékenység kiszélesedésében és differenciálódásában a XVIII. század eleje óta fontos szerepet játszik a magyar nyelv és irodalom külföldieknek, illetve más anyanyelvűeknek történő oktatása. A nemzeti önismeret, a nemzetközi megismertetés, a nemzetközi magyar filológia szempontjából kiemelkedő jelentőségűnek kell tartani, amikor 1805-ben a bécsi egyetemen felállították az első magyar tanszéket, amelynek tanára Márton József lett. Márton legfőbb életcélja az volt, hogy terjessze és megismertesse a magyar nyelvet. Szerinte nagyon fontos, hogy a közös hazában élő nemzetiségek megtanulják a magyar nyelvet, mert ez elősegíti a népek közeledését.¹³ Őt tarthatjuk hazai viszonylatban az első nyelvelméletileg is képzett alkalmazott nyelvésznek.¹⁴

A külföldi egyetemi magyar oktatás, a hungarológia oktatása területéről szólva meg kell említeni, hogy a 19. század közepén, 1854-ben a prágai egyetemen magyar nyelvi tanszék létesült, amelynek tanára Riedl Szende lett. Riedl Szende az első, aki kiküldetésben külföldön magyart tanít, amellelt a hungarológiát is tudományos színvonalon műveli.¹⁵ 1854 és 1860 között tartott egyetemi előadásai igen gazdag tematikát fognak át: rendszeres magyar nyelvtan, a magyar költészet története a XVIII. század végéig, a XIX. századi magyar szépirodalom, ural-altajisztikai összehasonlító nyelvtan, a magyar nyelv története stb.¹⁶ Elméleti munkái közül elsősorban magyar nyelvészeti tanulmányai érdemelnek figyelmet. Riedl prágai kiküldetésének utolsó évében, 1860-ban rövid életű magyar nyelvű folyóiratot is indít, *Irodalmi lapok* címmel.

A 20. század elején a párizsi Sorbonne-on is megindul a magyar oktatás. Kont Ignác 1902-1912-ig tanította itt a magyar nyelvet és irodalmat. Emellett francia nyelven magyar irodalomtörténeti szakkönyvet, kézikönyvet és antológiát adott közre, valamint nyelvkönyvet franciák számára. Kont Ignác párizsi működése azért is fontos, mert a magyar filológia először kapott egyetemi katedrát az Osztrák-Magyar Monarchia határain kívül.

6. A két világháború közötti periódusban a hungarológia nevesített korszakára, az elméleti kérdések tisztázásán kívül, az intézményesülés és a gyakorlati eredmények megjelenése volt jellemző.

Nagyszabású könyvkiadási vállalkozások indultak meg az összegző jellegű magyarságtudományi művek megjelentetésére. Ezek közül kiemelkedik az Egyetemi

Nyomda *Magyar Enciklopédia* sorozata, amelyben Hóman Bálint és Szekfű Gyula *Magyar történeke* (1922-től), *A magyarság néprajza I-IV.* (1933-1937), a *Magyar föld - Magyar faj I-IV.* (1936-1938) jelent meg. Ezeket a műveket mint hungarológiai sorozatot ajánlották az olvasóközönség figyelmébe. *A Magyar Enciklopédia* valóban enciklopédikus vállalkozás volt, amelynek egyes részelt azonban sem eszmeileg, sem tematikailag nem egyeztették, vagyis lényegében a Gragger-féle mintát, a magyar etnikummal és műveltséggel foglalkozó tudományok párhuzamos megjelentetését valósították meg.¹⁷

7. A 30-as évek elején Gragger és Bartucz elképzelését nem ismerve, azoktól függetlenül Németh László a *Tanú* első számának végén megadott munkatervében javaslatot tett az új tudomány, a hungarológia megteremtésére, amely a magyarságra vonatkozó történelmi, földrajzi, néprajzi, nyelvészeti, szociológiai ismereteket fűzné össze.¹⁸ A *Válasz* első számában már egy hungarológiai társaság tervét fogalmazta meg, amelynek célja „hogy a hungarológiai társaság megteremtéséhez szükséges szellemi erők összefuthassanak, s a nyilvánosság a maga ügyét ismerhesse fel benne,... amely a magyarságra és a magyarság helyzetére vonatkozó ismereteket egy képbe foglalja s a nemzet közügyévé teszi”.¹⁹ A társaság alosztályai a következő tárgykörökkel foglalkozhatnának: 1. a magyar nyelv ügye, 2. a mai magyar élet történelmi „geológiája”, kultúrrétegei, 3. a magyar táj kutatás, 4. a magyar emberanyag ismerete és védelme, 5. összehasonlító népművészet, 6. Duna-népek, 7. európai eszmék és magyarság²⁰.

Németh László hungarológiával foglalkozó elképzeléseinek kiteljesedését az Ortutay Gyula által szerkesztett *Magyarságtudomány* című folyóirat induló számának bevezető tanulmányaként tette közzé. Németh László tudományfelfogására rendkívül nagy hatással voltak a Frobenius által képviselt sorsstudományi nézetek, amelyek szerint „az ember leglényegesebb ügye a magatartása, az embernek meg kell értenie magát és környezetét és éreznie kell, ami a kettőt összefűzi, a sorsot”. Az ilyen sors- vagy magatartástudománynak a beosztása is egészen más, mint az abszolút tudományé. A magyarságtudomány szerinte összehasonlító tudomány, hiszen alkalmazója beleszületett egy kultúrába, amely koncentrikus körök által meghatározott: ember, európai, közép-európai és legbelül magyar. Ha az általános sorsstudomány a legkülső kör, a magyar sorsstudomány, a magyarságtudomány a legbelső, amelynek szükségét minden magyar érzi. Németh László a *Magyar Enciklopédiát* nem tekinti hungarológiának, hanem a hungarológia segédeszközének. „Azzá csak akkor lesz, ha anyagának sorsstudományi érdeklődéssel”²¹ kezd vizsgálatához. Ellenkező esetben a hungarológia megalkotása nem is tudósok, hanem szabászok dolga volna. Németh László szerint a magyarságtudomány összehasonlító tudomány, a magyar tudós máshonnan nézi a magyarságra vonatkozó anyagot, nem az a fontos, hogy ki, mikor, mit alkotott, hanem az, hogy hol a helye a magyar kultúrában. Nem a művek tartalma érdekes, hanem hogy milyen jelentősége van a magyar szellemiség számára. „A magyarságtudomány tulajdonképpen ott kezdődik, ahol az egyes szakok szólásjoga, elszigeteltségük miatt végetért.”²²

A Németh László által képviselt magyarságtudomány-felfogást a „hivatásos tudomány” nem fogadta el. Finoman elhatárolja magát tőle a *Magyarságtudomány* szerkesztői bevezetőjében Ortutay Gyula is, amikor hangsúlyozza, hogy igényük „a magyar valóság, sors és magatartás mind teljesebb és igazabb megismerése és nem a dilettantizmus”, majd nyitva hagyja a kérdést, hogy „megérett-e a magyarság önmaga lényegének megismerésére.”²³ A későbbi számokban pedig Erdei Ferenc reagál a Németh László által felvetett gondolatokra. Erdei hangsúlyozza azt, hogy szükség van a konkrét tények és sorsok felismerésére alkalmas szemléletre, és kell az elszánt alakító tudomány, majd hangot ad kétségeinek is, hogy „a) vajon a tények és sorsok helyes felmérése és kialakítása megköveteli-e a kialakult szempontoknak a feladását, vagy éppen fokozott és jobban kiművelt alkalmazását kívánja meg. b) vajon a sorsalakító, tehát értékelő és politikai tudomány úgy szolgálja-e jobban

célját, ha a tiszta tényismerés és értékelés valóban elvont kettősségét fenntartja, vagy a sorsegység életének egységéhez képest differenciálatlanul földerít, értékel és alakít.”²⁴

Erdei szerint a tudomány csak egy nagyon fontos eszköz a sorsalakítás munkájában, de nem maga a sorsalakítás. Hangsúlyozza a gazdasági szempontok különleges fontosságát, s a magyarság legnagyobb gondját Németh Lászlóval ellentétben nem az erkölcsi problémákban, hanem a gazdasági elmaradottságban látja.

8. A magyarságtudomány értelmezésében új szempontokat is felvonultat Edchardt Sándor, aki az időközben megszűnt, de 1942-ben azonos névvel újra induló *Magyarságtudomány* című folyóiratban kifejti, hogy nem tartja szerencsésnek a magyarságtudomány szó használatát, de szükségesnek ítéli. Pragmatikus felfogása szerint a magyarságtudomány szó inkább új szempontot jelent, és nem a nemzeti organizmus szempontját fedi, nem valami új tudomány jelölésére szolgál. Álláspontját azzal indokolja, hogy „a magyarságtudomány szóban nem valami új tudomány vagy új módszer rejlik, hanem csupán olyan program, amely a magyarsággal foglalkozó tudományok célkitűzéseit mind magában foglalja és azokat organikusán kiegészíti, összehangolja. A magyarságtudományba beletartozik tehát a magyar történelem minden ágazata, nyelvtudomány, irodalomtörténet, jogtörténet, zenetörténet, néprajz, embertan, népiségtörténet, emberföldrajz, társadalomtörténet, archeológia, sőt még a magyar föld növény- és állatvilágának tudománya. Mindaz az emberi és természeti adottság, ami a magyarságot jellemzi, mindaz a környezet, ami a múltban és a jelenben körülveszi. Figyelme kiterjed tehát a környező népekre is, melyekkel szimbiózisban él, azok történetére, néprajzára stb. amennyiben a magyarsággal valamilyen vonatkozásban vannak. A magyarságtudomány ideális értelemben felöleli a külföldi magyarság ismeretét is, akár Nagy-Magyarország történeti egységében akár diaszpóráiban.”²⁵

Eckhardt nem foglalkozott a magyarságtudomány teoretikus megalapozásával, és élesen elkülönítette a tudományos kutatást a tudományok eredményeinek terjesztésétől, népszerűsítésétől. Fenti terjedelmes definíciója egyúttal a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészeti karán 1939-ben éppen általa létesített Magyarságtudományi Intézet célkitűzéseire is támpontul szolgált. Ez az intézet tizenkét egyetemi tanszék és egy szeminárium együttműködéséből jött létre. Működése elsősorban a tudományos kutatás szervezésére és pénzügyi támogatására irányult. Az intézet rangját olyan nevek fémjelezték, mint Szekfű Gyula, Horváth János, Ligeti Lajos, Pais Dezső és mások. A *Magyarságtudomány* című folyóiraton kívül az intézet két sorozatot és más egyéb munkákat jelentetett meg.

Ebben az időszakban a Magyarságtudományi Intézeten kívül több hasonló társadalomtudományi intézet jött létre, így például a Táj- és Népkutató Központ (1938), vagy a Teleki Pál Tudományos Intézet.

9. A második világháború alatt írta Bibó István *A magyarságtudomány* című tanulmányát, amely azonban csak 1948-ban jelent meg a *Valóság* című folyóiratban. Bibó munkája az utolsó a húszas-negyvenes évek magyarságtudományi elképzeléseinek sorában. Szerinte „*A magyarságtudomány* olyan tudományozás, olyan tudománycsoport, amelyet igen nehéz nemzetközi értelmű idegen szóval visszaadni. Többet, mélyebbet sejtet, és kevesebbet, szűkebbet foglal magában, mint a magyar *vonatkozásoknak* többé-kevésbé minden tudományozásban objektív, tudományosan érvényesíthető szempontját. Inkább meghatározott, szorosabban a magyar nemzethez kötött tudományokat, tudományos részterületeket és tudományos problémákat szoktunk magyarságtudomány név alatt összefoglalni: magyar nyelvtudományt, néprajzot, folklórt, magyar történettudományt, művelődéstörténetet és irodalomtudományt, a magyar népi jelleggel, a magyar lelki alkattal

való foglalkozást, s mindezt úgy, hogy különös hangsúly és jelentőség kerül a magyar népre, érte ezen mindenekelőtt a *parasztságot*.²⁶ Bibó két előfeltevéseből indul ki: a magyar nemzet kulturális állapota válságban van, és ahhoz, hogy ebből kiutat találjon, meg kell ismerni a hamisítatlan magyarságot, a tiszta magyar alkatot, a gyökeres magyar kultúrát. Ennek a kultúrának a legfontosabb hordozója a parasztság. Bibó eszmefuttatásai erre a két jelenségre irányulnak: a parasztság és a magyarság problémájára. Nagy fontosságot tulajdonított a parasztságnak, ugyanakkor arra is rámutatott, hogy a paraszti kultúra lezáródott, tehát a nemzet sorsának változása hat meghatározó módon a parasztságra és nem viszont.

A hazai magyarságtudományi intézményesülésen kívül érdemes egy pillantást vetni a külföldi hungarológiai tevékenységre, amely szintén felélénkült. A két világháború közötti időszakban 30 európai egyetemen jött létre magyar tanszék vagy lektorátus, Bécsben, Párizsban, Rómában és Stockholmban pedig új magyar kulturális intézetek létesültek. A magyar vonatkozású kutatásokba egyre több tekintélyes kutató kapcsolódott be, és az egyetemi oktatómunka eredményeként kinevelődött fiatal hungarológus nemzedék is munkába állt.

10. A második világháborút követő időszakban a hungarológiát káros, nacionalista tudománynak bélyegezték, hazai intézményeit felszámolták, s a hidegháború kezdetével a külföldi magyar intézetek, tanszékek és lektorátusok sorsa is megpecsételődött.

Magyarországon 1952-ben kezdődött újra az idegen anyanyelvűek oktatása az ELTE Központi Magyar Nyelvi Lektorátusán, majd az újonnan megkötött nemzetközi kulturális egyezmények következtében megnövekedett hallgatói létszám és feladatok ellátására 1957-ben létrehozták a Nemzetközi Előkészítő Intézetet.

A hungarológia „reneszánszának” kezdete a 60-as évek közepére tehető, amikor a politikai enyhülés következtében a magyar kulturális külpolitika az európai közeledés irányába mozdult el. Újjáéledtek a kulturális intézetek, új tanszékek, lektorátusok létesültek Kelet- és Nyugat-Európában, s a külföldi egyetemeken ismét megkezdhetők munkájukat a magyarországi vendégoktatók: A 90-es évek elején már 30 ország 97 egyetemén folyik hungarológiai oktatás: közel 250 helyi és 50 vendégoktató irányításával mintegy 4000 hallgató ismerkedik a magyar nyelvvel és kultúrával.

Míg a 30-as években az egyetemi oktatás mellett a magyar intézetek, Collegium Hungaricumok, magyarságtudományi intézetek kutatómunkája, a fogalom meghatározása körüli vita, a dokumentatív tevékenység jellemezte a hungarológiát, a Magyarságkutató Csoport 1985-ös megalakulásáig nem volt erre szakosodott intézménye a második világháború utáni magyarországi tudományosságának. A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi, Irodalomtudományi, Nyelvtudományi és Néprajzi Intézete vállalta fel egy-egy részterület kutatását, valamint a Magyarok Világszövetsége és a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság igyekezett összefogni a diszciplínához valamilyen formában kapcsolódó hazai és külföldi szakembereket.

A Gragger Róbert, Bartucz Lajos, Bél Mátyás, Márton József, Németh László, Ortutay Gyula, Erdei Ferenc, Edhardt Sándor és Bibó István féle elméleti megközelítések mellett meg kell említeni az egyik legújabb próbálkozást, az 1985-ös miniszteri értekezletre készült *Előterjesztés* gyakorlati célzatú definícióját: „a hungarológia olyan tudományos alapokra épülő, komplex tevékenység, multidiszciplináris együttes, tantárgy, amely a magyarságra, annak anyagi-szellemi kultúrájára, természeti és társadalmi körülményeire, illetve ezek történelmére és jelenére vonatkozó tudományos szakismereteket ölel fel. Az ismeretek közvetítése külföldiek számára sokféle formában és szinten történhet, országon belüli és külföldi helyszíneken egyaránt. Az áttekintésről, az eredmények feltárásáról, bizonyos területeken a szervezésről és a feltételek biztosításáról is Magyarországnak kell gondoskodnia. A feladat ellátásához tudományos és politikai érdek fűződik: a megtehető

magyarságkép alakítása és terjesztése külföldön alapfeltétele az irántunk táplált nagyobb bizalomnak, ugyanakkor kedvezően hat a magyarságtudat, a nemzeti önismeret elmélyítésére.”

A hungarológia művelésére és közvetítésére hivatott intézményrendszer, amely önálló intézetekből és társaságokból áll, átfogja a napjainkra kialakult tevékenységi formákat: a kutatást, oktatást, dokumentációt, információt, propagandát, a könyv- és folyóirat-kiadást, valamint a szolgáltatást.

A Magyarok Világszövetsége és a Magyarságkutató Intézet mindenekelőtt a határon túli magyar nemzetiség és diaszpóra jelenével, múltjával foglalkozik kutató-dokumentatív, illetve oktató-nyelvfenntartó megközelítéssel. A második és harmadik generációs magyarság anyanyelvének megőrzésével a TIT nagy hagyományú Debreceni Nyári Egyeteme, valamint az Anyanyelvi Konferencia és annak védnöksége foglalkozik. Munkájukhoz szorosan kapcsolódik a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, amely a magyarságtudomány, illetve a hungarológia valamely ágával foglalkozó hazai és külföldi filológusok részvételével alakult. Négyévenkénti kongresszusai a hungarológiai kutatások seregszemléi, az 1981-es témája a hungarológiai oktatás múltja és jelene, valamint a magyar vers sajátossága volt; az 1986-os második a Duna-völgyi népek problematikája, a tervezett 1990-es III. kongresszusé pedig a peregrináció lesz. A Filológiai Társaság kezdeményezte azt a vitát is, amely közelebb kívánta hozni a magyar tudományosságot a hungarológia-fogalom megközelítően egzakt definíciójához. Kiadványa, a *Hungarológiai Értesítő* című periodika bibliográfiai összeállításai, könyvismertetései az alapvető szakmai tájékoztatást szolgálják. Az Országos Széchényi Könyvtár, amely mint nemzeti könyvtár, a hungarológia, felleadvára, dokumentációs és információs csoportot alakított ki, s az itt kialakult rendszerhez kapcsolódik a Magyarságkutató Intézet és Nemzetközi Hungarológiai Központ dokumentációja. A Magyar Lektori Központ, illetve jogutódja, a Nemzetközi Hungarológiai Központ a külföldi egyetemi hungarológiai felsőoktatás módszertani és történeti kutatására, továbbképző jellegű oktatásra és széleskörű kiadói-szolgáltatói tevékenységre szakosodott intézmény. 1989-es első Nemzetközi Hungarológia-Oktatási Konferenciáján fogalmazódott meg a gondolat, hogy alakuljon társaság a hungarológia oktatói számára is. A társaság, a Hungarológus Oktatók Nemzetközi Társasága szimpózionok rendezésével segíti a közvetlen tapasztalatcserét és részt vesz az oktatás módszertanának, nyelvészeti és más kérdéseinek kutatásában: Több évvel ezelőtt fogalmazódott meg az az igény, hogy legyen egy olyan testület, amely a legjobb szakembereket összefogva segíti a szerteágazó hungarológiai tevékenység koordinálását, véleményezi az elképzeléseket, tájékoztatja a szakterületen dolgozó kutatókat egymás témáiról, eredményeiről. A testület 1988-ban alakult meg Hungarológiai Tanács néven.

A hungarológia kialakulásán és fejlődésén végigtekintve kirajzolódnak azok a tudományos megközelítések, amelyek többnyire a gyakorlathoz és a nemzeti tudományokhoz kapcsolódva, azokból kiindulva igyekeztek meghatározni a fogalmat. Pontos, általánosan elfogadott definíciója ma sincs, talán nem is lehet egy-két mondatba összesűriteni mindazt, amit a szó - hungarológia - jelent. Művelése mindenkor függvénye volt és marad a kulturális külpolitikának, intézményei is e szerint alakultak, sorvadtak el és éledtek újjá az évek során.

Jegyzetek

1 V.ö. Bartucz Lajos: *A modern nemzeti tudományról*. Magyar Szemle 1930. X. K. 337.

2 Klebelsberg Kunó: *A háború utáni magyar tudománypolitika. Magyarok a kultúráért*, Budapest, 1929. 213.

3 Keresztury Dezső: *Egy magyarságtudományi műhelyről. Hungarológiai oktatás régen és ma*, Budapest, 1983. 82-86.

4 Kósa László: *A hungarológia változásai és változatai*. Alföld, 1986. 10. sz. 151.

5 Uo. 153-154.

Regio – Kisebbségtudományi Szemle 1. évf. 3.sz. (1990. július)

- 6 Bartucz i.m.: 334-335.
- 7 Bartucz Lajos: *A magyar nemzetismeretről* Ethnographia, 1936. 1.
- 8 Bél Mátyás: *Notitiae Hungariae historico-geographica* I-V. Bécs, 1735-1742.
- 9 Csaplovics János: *Ethnographiai és értekezés Magyar Országról* 1822.
- 10 Hunfalvy Pál: *Magyarország ethnographiája*. 1822.
- 11 Kósa L.: i.m. 152.
- 12 Uo.
- 13 Mikó Pálné: *Márton József a magyar nyelvért*. Budapest, 1981. 26-28.
- 14 Éder Zoltán: *Fejezetek a magyar mint idegen nyelv oktatásának történetéből*. Budapest, 1983. Dolgozatok a magyar mint idegen nyelv és a hungarológia köréből 1. sz. 6.
- 15 Uo. 11.
- 16 Sas Andor: *Riedl Szende kísérlete a cseh és a magyar szellemiség között a Bach-korszak Prágájában (1854-1860)*. Bratislava, 1937. 134.
- 17 Kósa L.: i.m. 156.
- 18 Németh László: *Kiadatlan tanulmányok* I. Budapest, 1968. 381.
- 19 Uo.
- 20 Németh László: *A magyarságtudomány feladatai* Magyarságtudomány 1935. 1.
- 21 Uo.
- 22 Uo.
- 23 Ortutay Gyula: (Szerkesztői bevezető) *Magyarságtudomány* 1935. 1.
- 24 Erdei Ferenc: *A magyar gazdaságtudomány*. *Magyarságtudomány* 1935. 2. 138.
- 25 Eckhardt Sándor: *A magyarságtudomány* *Magyarságtudomány* 1942. 2-3. sz.
- 26 Bibó István: *A magyarságtudomány problémája*. In: *Válogatott tanulmányok II.* (1945-1949), Budapest, 1986. 553.